

Jaša Veselinovič

NEOREALIZEM IN MARKSISTIČNA KRITIKA

IZVLEČEK

Marksizem v disciplini mednarodnih odnosov je v nenehnem konfliktu s prevladujočo teorijo – neorealizmom, hkrati pa se zdi, da nanjo nima pravega odgovora oziroma da pogosto podleže pomanjkljivostim, ki jih očita neorealizem. V članku bomo predstavili glavna teoretska izhodišča neorealizma in pokazali, kako so se z njimi soočali različni marksistični pristopi. Obravnavali bomo relevantna pisanja Marxa in Engelsa, klasične teoretike imperializma, teorijo svetovnih-sistemov, neogramscijevsko teorijo ter teorijo neenakomernega in kombiniranega razvoja. Na koncu bomo prek kritike teorije neenakomernega in kombiniranega razvoja predstavili po našem mnenju najprimernejši pristop, ki temelji na epistemološkem poudarku na človeški praksi in doslednem historiziranju.

KLJUČNE BESEDE: neorealizem, marksizem, Mednarodni odnosi, neenak in kombiniran razvoj, kapitalizem

Neorealism and Marxist critique

ABSTRACT

Marxism in the International Relations discipline is in constant conflict with the prevailing theory – neorealism. At the same time, it seems Marxism has no real answer to it and even regularly succumbs to some of the very shortcomings it sees in neorealism. In the article, we will present the main theoretical standpoints of neorealism and show how they have been addressed by different Marxist approaches. We will discuss the relevant writings of Marx and Engels, the classical theories of imperialism, World-Systems Theory, Neo-Gramscian Theory, and the Theory of Uneven and Combined Development. At the end, through a critique of the Theory of Uneven and Combined Development we will present what is, in our opinion, the most useful approach, one based on epistemological emphasis on human praxis and consistent historicising.

KEY WORDS: Neorealism, Marxism, International Relations, Uneven and Combined Development, capitalism

1 Uvod

Marksizem se tradicionalno ukvarja z družbenimi odnosi in strukturami, ki segajo onkraj državnih meja. Kljub temu je največkrat ostajal izven Mednarodnih odnosov (MO) kot discipline in se je tega področja loteval posredno – prek mednarodne politične ekonomije, historične sociologije in podobnih hibridnih disciplin. Samoopredelitev discipline MO kot vede, ki se ukvarja s preučevanjem mednarodnega pojava¹ kot posebnega, decentraliziranega družbenega podsistema, namreč hitro pride v navzkrižje z marksističnimi pristopi. Ti namreč ciljajo na razlago družbenega sveta kot celote, MO pa pristaja na disciplinarno delitev na politologijo in ekonomijo ter iz nje tudi izhaja. Tako je predvsem, ker je disciplina zaznamovana z realizmom, za katerega lahko rečemo, da je glavni teoretski pristop v MO ali pa vsaj tisti, do katerega se morajo pri ukvarjanju z MO opredeliti vsi drugi. Zanj je značilno, da mednarodno politiko razume kot sfero interakcij med suverenimi državami, ki jih anarhičnost mednarodnega sistema prisili v iskanje ravnotežja moči. Razumevanje tega mehanizma v realizmu pomeni tudi razumevanje mednarodne politike. Kritiki (ne le marksistični) ob tem največkrat opozarjajo, da realizem postvaruje (reificira) specifično moderno geopolitiko, zanemarja zgodovinske razlike in ustvarja model, ki razen vzponov in padcev velikih sil ni zmožen (pred)videti ali razložiti sprememb. Tudi marksistični avtorji so se bolj ali manj uspešno spopadli z realističnimi predpostavkami, mnogim pa tudi podlegli ali jih sprejeli.

V članku bomo najprej predstavili za nas najpomembnejše vidike realistične in neo-realistične teorije, v nadaljevanju pa različne marksistične pristope, ki so – ne sicer nujno eksplicitno – naleteli na problematiko mednarodnih odnosov in preučili, na kakšen način so razlagali mednarodni pojav ter kako kritično so pri tem sprejemali neorealistične predpostavke. Obravnavali bomo pisanje Marxa in Engelsa, teoretikov klasičnih teorij imperializma, teorijo svetovnih sistemov, neogramscijevsko teorijo ter teorijo neenakomernega in kombiniranega razvoja. Tej se bomo posvetili najpodrobneje, saj je njen poglaviti teoretik in zagovornik Justin Rosenberg najbolj odkrito prepoznal zakoreninjenost in problematičnost realističnih postavk v marksističnem pisanju o mednarodnih odnosih. Kljub številnim spoznanjem in pravilno zastavljenim vprašanjem Rosenbergov odgovor po našem mnenju ni najbolj ustrezen in ne odgovarja na nekatera vprašanja, ki si jih je Rosenberg upravičeno zastavil. Zato bomo v zadnjem delu našega članka skozi kritiko njegovega pristopa poskušali razviti nastavke za zares produktivno marksistično obravnavo mednarodnega pojava, ki do tega ne pristopa kot do analitsko abstraktne kategorije, pač pa ga vidi kot zgodovinsko konkretno kategorijo, ki temelji na konkretnih praksah ljudi.

1. Pojem »the international« po Benku (1987) prevajamo kot »mednarodni pojav«.

2 O (neo)realizmu

Definicij realizma je veliko, vendar pa za celotno teoretsko tradicijo lahko rečemo, da izhaja iz treh predpostavk (Krasner v Brglez 2008: 143):

1. *Suverene države so konstitutivni (racionalni in unitarni) akterji v mednarodnem sistemu;*
2. *mednarodni sistem zaznamuje anarhično stanje, znotraj katerega je moč posamezne suverene države omejena z močjo drugih držav;*
3. *države morajo najprej poskrbeti za lastno varnost.*

Racionalnost držav kot akterjev je v realizmu razložena na tri prevladujoče načine (Teschke 2014: 6). Lahko je, kot v Morgenthau (1995), izpeljana iz analogije s človekom (preslikano na državo predvsem s politikom, državnikom), ki ga ženeta agresivnost in egoizem in kot taka temelji na specifičnem razumevanju človekove narave (Benko 2000: 54). Na drugi strani predstavnik zgodovinskega realizma E. H. Carr (1946) že v izhodišču privzame diskurz *raison d'état* in na državo gleda kot na edini subjekt z zmožnostjo delovanja. Svetovna zgodovina tako postane rezultat (sicer raznovrstnih) državnih politik, ki so odvisne od odnosov med nacionalnimi državami oziroma od vsakokratnega ravnotežja moči (Rosenberg 1994: 11–2). V tretji različici, neorealizmu oziroma strukturnem realizmu, predvsem delih Waltza (1979), pa je politična racionalnost logično izpeljana iz sistema, ki ga zaznamuje anarhičnost meddržavnih odnosov (Benko 2000: 54). V nadaljevanju se bomo osredotočili predvsem na slednjega, saj Waltzova teorija velja za nadgradnjo prejšnjih dveh in je najpogostejša referenca pri kritiki neorealizma.

Waltz v svojem najpomembnejšem delu Teorija mednarodne politike (1979) v iskanju vzrokov za vojne in druge mednarodne dogodke trdi, da teh ni mogoče najti v človeški naravi ali lastnostih posameznih držav, saj se države odzivajo podobno, ko so postavljene v (po moči) podobne položaje (Guzzini 2002: 125). Razloge za obnašanje držav gre zato iskati v sami strukturi mednarodnega sistema, ki ga določajo trije parametri. Prvi je organizacijsko načelo sistema, ki je lahko ali anarhičnost ali hierarhičnost. Kar bistveno ločuje mednarodni sistem od drugih sistemov, je prav anarhičnost, odsotnost svetovne države, iz katere izhaja, da nihče ni »poklican ukazovati in nihče zavezan ubogati« (Waltz 1979: 88). Druga značilnost je, da v mednarodnem sistemu ni delitve dela; vse države imajo nalogo, da poskrbijo zase. Tretja značilnost pa je, da mednarodno strukturo zaznamuje določeno število polov, med katerimi se odvija boj za prevlado. Iz tega Waltz izpelje teorijo ravnotežja moči, po kateri države – poleg drugih stvari, ki si jih morda želijo – stremijo predvsem k preživetju, kar je v anarhičnem sistemu, v katerem se države lahko zanašajo le nase, izraženo v tako imenovani varnostni dilemi (Guzzini 2002: 127). Čeprav tak sistem samopomoči (*self-help*) ne bo ohranjal razporeditve moči med državami, pa bo na te vplival tako, da bo ponovna vzpostavitev ravnotežja najboljši mehanizem za njihovo preživetje (Waltz 1979: 128). Pri tem je strategija vseh odvisna od strategije vseh drugih, kar v praksi pomeni zanašanje na določeno predvidljivost ravnanja drugih držav. Pri tem se Waltz nasloni na teorijo iger, vendar izpostavi dva pridržka. Prizadevanje za zagotovitev varnosti ne pomeni nujno zero-sum igre in lahko privede celo do situacije, v kateri je cilj povečanje kolektivne varnosti. Poleg tega so države lahko istočasno udeležene

tudi v drugih igrah, ki s prizadevanji za varnost tekmujejo v stopnji politične pomembnosti in količini resursov, ki so ji namenjeni (Rosenberg 1994: 26). Neorealistično razumevanje geopolitike torej implicira tekmovalen odnos med unitarnimi, vase zaprtimi državami, katerih varnostne dileme proizvajajo potencialne ali dejanske vojne in konflikte. Naddoločujoča anarhična struktura mednarodnih odnosov, ravnotežje moči in vojna so tako za Waltza avtomatični mehanizmi, ki zagotavljajo kontinuiteto in predvidljivost mednarodne politike. Ob zavedanju, da je prehod iz anarhične v hierarhično strukturo mednarodnih odnosov malo verjeten, pa ima teorija tudi transhistorične aspiracije.

3 Realizem kot spontana ideologija

Stališče marksističnih avtorjev do neorealizma je ambivalentno. Po eni strani ga odločno zavračajo, a mu hkrati priznavajo, da vsebuje zrno resnice, pa čeprav le v nekem določenem zgodovinskem obdobju. Callinicos je tako realizem označil za »teoretsko artikulacijo spontane ideologije upravljalcev države« (Callinicos v Callinicos in Rosenberg 2008: 83). Tudi Robert Cox v realizmu vidi ideološko »abstrakcijo iz resničnega zgodovinskega okvira hladne vojne« (1981: 131). V svojem zgodnjem delu je Justin Rosenberg za realizem dejal, da se »zdi smiselno, ker artikulira pogoste zdravorazumske domneve o svetovni politiki« (1994: 29) in je kot pretežno ameriška disciplina naraven izraz značilnosti ameriškega družboslovja, to je pozitivizma, usmerjenosti k praktičnim *problem-solving* teorijam in podvrženosti potrebi po študijah, uporabnih za oblikovanje (državnih) politik. Podobno vpliv in trdoživost realizma razlaga tudi Benno Teschke, saj vabljenost svetovalnih pogodb in vpletenost v politične elite, tako imenovano šepetanje vladarju, obideta kritično misel (2003: 274). Neorealizem je znanost dominacije, je znanost moči države, ki jo preveva instrumentalna racionalnost in v smislu razlagalne moči več zakrije, kot razkrije (prav tam). Vendar pa tovrstne kritike neorealizma ne napadajo v vsebinskem smislu oziroma ne ovrednotijo tistega, kar teorija trdi, da razlaga, kot to zahteva Waltz (1979: 118). Neorealizem se tako kljub obtožbam, da gre le za postvarjenje ideoloških iluzij, vedno znova vrača, saj kritik na svoj račun izven terena, ki ga sam razume kot polje znanosti o mednarodnih odnosih, ne priznava, nekatere teze, pri katerih vztraja, pa se reproducirajo tudi v deklarativno kritičnih marksističnih analizah. Justin Rosenberg opozarja, da je tako, ker realizem ostaja edina teorija mednarodnega pojava, pa čeprav je napačna (Callinicos in Rosenberg 2008: 99) in je obstoj mednarodnega pojava tudi v kritikah neorealizma privzet *a priori*, iz njega se izhaja, ne pa se ga tudi poskuša pojasniti (Rosenberg 2008: 15). To je bilo tudi eno od izhodišč zelo bogate in razgibane razprave marksistično usmerjenih teoretikov v minulih letih.² V nadaljevanju se bomo posvetili različnim teoretskim pristopom, ki so pri osmišljanju mednarodnih odnosov izhajali iz marksizma ter se pri tem zaradi zgodovine in samorazumevanja discipline mednarodnih odnosov soočali z realizmom.

2. Za začetek te razprave sta bili ključni tematski številki revije Cambridge Review of International Affairs (CRIA 2007 in CRIA 2009) in pred tem debata o tako imenovanem novem imperializmu (Harvey 2003).

4 Marx in Engels o mednarodnem pojavu

Na začetku enega prvih poskusov obravnavanja teme, ki je tudi v središču našega članka, Berki (1971: 80) zatrdi, da sam obstoj mednarodnih odnosov za marksizem pomeni resen problem, saj slednji za svoj ideal postavlja absolutno enost človeštva, mednarodni odnosi pa predpostavljajo horizontalno (mednarodno) raznolikost. Marksistična misel o mednarodnih odnosih sicer predhodi njihovo formalizacijo v posebno polje preučevanja, vendar ni nikoli sistematično naslovila vprašanja prostorske razsežnosti družbenih procesov skozi čas (Teschke 2008: 163–164). Tudi Marx in Engels tega vprašanja nikoli nista razrešila, čeprav se je njun odnos do obravnave področja skozi čas spreminjal. Velik vpliv na njuno zgodnjo pozicijo je imel liberalni kozmopolitizem (Rutar 2015) in s tem predpostavki o moči kapitalizma, ki presega državne meje, ter pomiritevne učinki ekonomske soodvisnosti, izhajajoče iz mednarodnega trgovanja. Ta proces naj bi poganjalo horizontalno razraščanje in vertikalno poglobljanje kapitalističnih produkcijskih odnosov, kar svet geografsko zbližuje, poenoti družbeno-politične razlike med državami, a obenem tudi zaostrojuje razredne odnose v svetovnem razmerju. Tako razumevanje je širjenju kapitalizma pripisalo samodejnost ter zanemarilo domače razredne konflikte in geopolitične spore, saj je iz nacionalnega preslikavalo neposredno v univerzalno in pri tem ni upoštevalo mednarodnega kot polja posredovanja med sferama (Teschke 2008). Tovrstno razumevanje zgodovine je bilo prvič nakazano v Nemški ideologiji (Marx in Engels 1971a), najbolj jasno pa izraženo v znanem odlomku iz Komunističnega manifesta (Marx in Engels 1971b: 592–593):

Potreba po vse širšem odjemu njenih produktov podi buržoazijo po vsej zemeljski krogli. Vsepovsod se mora ugnezditi, vsepovsod naseliti, vsepovsod navezati stike. Buržoazija je z izkoriščanjem svetovnega trga kozmopolitsko oblikovala produkcijo in potrošnjo vseh dežel. /.../ Na mesto stare krajevne in nacionalne samozadostnosti in zaprtosti stopa vsestransko občevanje, vsestranska odvisnost nacij druge od druge. /.../ Buržoazija z naglim izboljševanjem vseh produkcijskih orodij, z neskončno olajšanimi komunikacijami vseh vleče v civilizacijo vse, tudi najbolj barbarske narode.

Kasneje, po revolucionarnem letu 1848, sta Marx in Engels opustila idejo sočasnega razvoja na svetovni ravni ter še posebej ob preučevanju širitve kapitalističnega trga v na primer Indijo in Kitajsko prepoznala pomen neenakomernega razvoja oziroma različnih razvojnih poti posameznih držav (Kiely 2010: 40). Kljub temu se preučevanju tega področja nikoli nista posebej teoretsko posvetila, pomen geopolitike pa je ostal zreduciran na vključevanje tega vidika v vsakokratna taktična premišljevanja. To je vidno tudi v tem, da sam obstoj sistema držav in razdeljenost na množstvo geopolitičnih enot nista problematizirana ali teoretizirana, čeprav sta predpogoj, da lahko govorimo o neenakomernem razvoju med posameznimi državami (Teschke 2008: 165).

5 Klasične teorije imperializma

Bolj sistematično so spreminjajoče geopolitične dinamike s spreminjajočo dinamiko kapitalizma poskušali povezati klasični teoretiki imperializma.³ Čeprav so različni, so si vsi pristopi delili prepričanje, da je kapitalizem od Marxovega Kapitla prestal radikalne spremembe, zato zgolj Marxova analiza ne zadostuje več. Millios in Sotiropoulos (2014: 2) glavne značilnosti klasičnih teorij kapitalizma povzemata takole:

1. *Razvoj produktivnih sil vodi v monopolne produkcijske strukture (koncentracija in centralizacija).*
2. *Monopolna proizvodnja ustvarja presežni kapital.*
3. *Proizvodnja se internacionalizira. Posamezni »nacionalni« kapitali se razvijajo na geografskem terenu, ki močno presega nacionalne meje.*
4. *Kapitalizem postane globalni sistem; »zakoni« sistema zdaj delujejo na svetovni ravni.*
5. *Država v razvitih kapitalističnih državah gibanju kapitala zagotavlja geopolitično pomoč preko (kolonialnega) imperializma. V resnici postane spojena z monopoli. Svet je razdeljen v sfere vplivanja. Tekmovanje med posameznimi »nacionalnimi« kapitali privzame obliko geopolitičnega tekmovanja med močnimi državami.*

Kljub temu da je bilo v klasičnih teorijah imperializma glavno vprašanje vojne ter funkcije in vsebine nacionalne države, pa je bila nacionalna država kot družbena oblika in samostojna politična enota postavljena za izhodišče razprav ter je tako ostala neteoretizirana (Lacher 2002: 148–149). Poleg tega je bila država v teh teorijah zasnovana zelo instrumentalistično – bila naj bi le orodje v rokah vladajočih razredov, iz česar je izhajalo, da je bilo politično (geopolitika) izpeljano neposredno iz ekonomskih sprememb, v tem primeru iz razvoja monopolnega in finančnega kapitala (Callinicos 2009a: 70). Neizogibno omejeni so ti poskusi tudi zato, ker poskušajo iz razlage konkretne zgodovinske situacije, v tem primeru treh desetletij pred letom 1917, izpeljati teorijo kapitalističnih mednarodnih odnosov. Tak pristop popredmeti razvoj posamezne države in ga posploši, češ da velja za kapitalistični meddržavni sistem na splošno, ob tem pa zanemari raznolik razvoj družbenih sil v državah imperialističnega centra in pomen teh sprememb za odnose posameznih imperialnih držav s svojo periferijo (Teschke 2008: 169). Kiely (2010: 54–91) ob tem še pokaže, da teorije temeljijo na dvomljivih empiričnih podatkih, saj je bil izvoz presežnega kapitala v kolonije manjši, kot bi bilo sklepati iz pomena, ki se mu ga pripisuje, in kot tak ni mogel biti nujen za ohranitev razkrajajočega se kapitalizma v državah centra, kot to na primer, izhajajoč iz klasičnih teorij imperializma, trdi Callinicos (2009a).

3. Ključna dela so (kronološko) Hilferding (1980/1909), Luxemburg (1951/1913), Bukharin (1972/1914) in Lenin (1970/1917)

6 Teorija svetovnih-sistemov

Prvi, ki si je zastavil vprašanje, zakaj meje držav v kapitalizmu ne sovpadajo s svetovno ekonomijo, je bil Immanuel Wallerstein,⁴ ki je v svoji teoriji svetovnih-sistemov (TSS) zastavil novo interpretacijo svetovnega kapitalističnega sistema in meddržavnega sistema kot njegovega dela. Wallerstein je pri razvoju TSS črpal iz dela latinskoameriške dependenčne šole⁵ in del zgodovinarja Ferdinanda Braudela ter se je v nasprotju s primerjalnimi materialističnimi analizami osredotočil na bolj globalno razumevanje družbenih sprememb, v katerih sta imela glavno vlogo trgovanje in menjava kot gonilo nastajajoče kapitalistične ekonomije. Začetke tega procesa Wallerstein postavi v »dolgo 16. stoletje« (med letoma 1450 in 1640), ko so se kmetijske družbe iz zadovoljevanja lastnih potreb preusmerile v proizvodnjo za svetovni trg. To je povzročilo vznik sistema menjave in trgovanja, razvoj svobodnih mest in čezoceanskih imperijev. Začetna specializacija je razložena z rahlim tehnološkim determinizmom, saj je nastanek svetovnega sistema delitve dela izpeljan iz razlike med visoko razvito proizvodnjo v Zahodni Evropi, kmetijstvom v Vzhodni Evropi in proizvodnjo surovin v prekomorskih kolonijah (Teschke 2008: 170).

Osnovna enota analize je tako svetovno gospodarstvo kot integrirana celota, ki jo določa mednarodna delitev dela, osnovana na različnih režimih akumulacije med državami, ki odražajo različne načine prilagoditve na potrebe kapitalistične svetovne-ekonomije. Položaj držav (center, polperiferija ali periferija) v svetovni delitvi dela jih veže v sistem neenake menjave, prek katerega se politične hierarhije in razvojne razlike med centrom in periferijo utrjujejo in še poglobljajo. Kapitalistično svetovno gospodarstvo tako zaznamuje neprestano črpanje presežnega produkta prek tržnih neenakosti, ki tudi določa obliko meddržavnega sistema kot funkcionalnega derivata kapitalistične reprodukcije. Družbene spremembe so tako pojasnjene kot spreminjanje položaja v globalni delitvi dela, vendar pa je možnost za to omejena, saj je neenakost strukturno determinirana. Edina dejanska sprememba je menjava hegemonij (Genova/Benetke, Nizozemska, Britanija, Združene države Amerike) znotraj skupine držav centra, do katere pride z vojnami med »izzivalci« in hegemonom v zatonu.⁶ Za razliko od realistične teorije hegemonске stabilnosti, ki hegemonijo razume kot zgolj vojaškopolično prevlado, pri Wallersteinu ta temelji na inovacijah v kapitalsko intenzivnih panogah, katerih učinek se potem preliva tudi v trgovsko in finančno nadvlado (Teschke 2008: 170; Wallerstein 2006).

TSS je torej storila korak naprej, ko je kapitalistično izkoriščanje postavila v kontekst mednarodnih odnosov in odnosov moči ter tako segla onkraj posameznega procesa izkoriščanja mezdne delavca ali delavke v tovarni. Vendar pa je problematično njeno razumevanje izvora in časa nastanka kapitalističnih razrednih razmerij ter specifičnih dinamik kapitalističnega ekonomskega razvoja. Kot rečeno, Wallerstein izvor kapitalizma

4. Glavna dela: Wallerstein (1974, 1979, 1980), v slovenščini pa Wallerstein (2006).

5. Glej predvsem Frank (1989 in 2009).

6. Teorija hegemonskih prehodov v TSS je tudi zgodovinsko-empirično na trhljih temeljih, saj se Genova/Benetke niso spopadle z Nizozemsko, spopad med Nizozemsko in Anglijo je bil v primerjavi vojne slednje s Francijo manj pomemben, Anglija pa tudi nikoli ni bila vojaško poražena s strani Združenih držav Amerike (Teschke 2008: 172).

postavi v dolgo 16. stoletje, ko se je v odziv na notranja protislovja fevdalizma (ki jih Wallerstein ne pojasni) razširilo medcelinsko trgovanje. Vendar pa sam obstoj medcelinskega trgovanja še ne pojasni njegovega nastanka, in prav nič nam ne preprečuje, da ne bi izvora kapitalizma postavili že v trgovska mesta renesančne Italije ali celo v trgovanje med Grčijo in Perzijo. Kapitalizem v TSS tako postane brezčasen, saj je razumljen kot proizvodnja za dobičkonosno menjavo na trgu, torej kot postopna kvantitativna razširitev trga, ne pa kot kvalitativna sprememba družbenih razmerij. Kapitalizem je torej obstajal od nekdanj, če kaj, se je sčasoma razširil, pri čemer so bile kvalitativne spremembe razredne strukture posameznih družb le rezultat kvantitativne širitve menjave (Anievas in Nisancioglu 2015: 14–22; Teschke, 2003: 116–150; Wood 2002:11–70). Tam, kjer ima neorealizem za transhistorično predpostavko anarhičnost mednarodnih odnosov, je transhistorična predpostavka TSS kapitalizem (Teschke 2003: 137).

Poleg tega TSS nima teorije moderne države, saj je oblika države⁷ odvisna le od časa njene vključitve v mednarodno delitev dela in s tem vrste režima akumulacije. Moč države in njen položaj v svetovnem-sistemu sta tako pogojena s prevladujočim režimom dela (mezdno delo, najemni kmetje, tlačanstvo/suženjstvo), njeni interesi pa so zreducirani na interese od trgovanja odvisnih vladajočih razredov. Vendar pa režimi akumulacije niso nastali le kot pasivna prilagoditev na zahteve svetovnega trga ali tehnološko prisilo specializacije, temveč so rezultati z razrednim bojem prežetih aktivnih odzivov na zunanje pritiske. Ker TSS to spregleda oziroma zanemari, tudi ne more pojasniti različnih poti (ne) razvoja posameznih držav. Meddržavni sistem sam je tako v TSS razumljen kot strukturna lastnost same svetovne-ekonomije, to je vseobsegajoče osne delitve dela z več političnimi centri in kulturami. Vendar pa TSS nikoli ne naslovi vprašanja, ali je meddržavni sistem dejansko nastal zaradi kapitalizma ali pa je kapitalizem nanj zgolj naletel, prav tako na to vprašanje ne odgovori. Kljub vsem kritikam ne gre pozabiti, da je TSS s tem, ko je za ontološko enoto analize vzel svetovni sistem, in ne državo, odprl potencial za vključevanje vpliva meddružbenih odnosov v preučevanje razvoja (Anievas in Nisancioglu 2015: 22; Teschke 2008).

7 Neogramscijevska teorija

TSS je po vplivu v disciplini mednarodnih odnosov in v mednarodni politični ekonomiji v osemdesetih letih minulega stoletja presegla neogramscijevska teorija, katere začetnik in utemeljitelj je bil Robert Cox (1981, 1983). V razmerju do TSS se je vzpostavila predvsem kot kritika Wallersteinovega strukturalizma in ekonomizma,⁸ pri kritiki prevladujočih teoretskih tokov v mednarodnih odnosih pa neogramscijevski avtorji zastavijo kritično teorijo hegemonije, svetovnega reda in zgodovinskih sprememb. Pri tem izhajajo iz koncepta

7. Države oziroma politične skupnosti. Wallerstein namreč izraz »država« uporabljata tudi za predkapitalistične oziroma predmoderne politične skupnosti, kar implicira zgodovinsko kontinuiteto.

8. Tudi sicer je za to obdobje v marksistični teoriji značilen zasuk k neekonomistični historičnomaterialistični analizi (predvsem) države. Ta je še posebej viden v tako imenovanem političnem marksizmu (Wood 1991, 1995; Brenner 1986, 1989) in odprtem marksizmu (Open Marxism) (Bonefeld in dr. 1992).

hegemonije, kot ga je razvil italijanski marksist Antonio Gramsci. Tako izpodbijajo prevladujočo statično teorijo politike, abstraktno in ahistorično zasnovo države ter sklicevanje na univerzalno veljavnost in pokažejo, da država ni biljardna krogla iz dvodimenzionalne realistične teorije, pač pa prizorišče spopada nasprotujočih si družbenih sil (Bieler in Morton 2004: 86; Lacher 2002: 150).

Glavna naloga, ki si jo je zadala neogramscijevska teorija, je bil odmik od *problem-solving* teorij in preizpraševanje obstoječih družbenih razmerij. Kot taka institucij in razmerij moči ni vzela za dane, pač pa se je ukvarjala z njenimi izvori in morebitnim spreminjanjem (Cox 1981: 129). Novost pri tem je uporaba Gramscijevih konceptov, predvsem hegemonije v preučevanju mednarodnih odnosov. Pri Gramsciju ima hegemonija izrazito ozemeljsko zamejen pomen, saj pomeni zmožnost vladajočega razreda, da kooptira podrejene razrede v svoj projekt nacionalnega razvoja, pri čemer podpore projektu ne vzdržuje skozi neposredno prisilo (ta ostaja latentna), pač pa skozi soglasje podrejenih razredov. V mednarodnem kontekstu pa hegemonija pomeni medsebojno nereduktibilen skupek prevladujočih idej, institucij in materialnih zmožnosti, ki so splošno sprejete kot legitimne. Hegemonija je najprej vzpostavljena v posamezni nacionalni državi in nato projicirana navzven, kjer se na osnovi skladanja materialne moči, prevladujočih norm in institucij vzpostavi v dialektično celoto družbenih sil produkcije, različnih oblik držav in svetovnih redov. V jedru posamezne hegemonije je prevladujoča struktura akumulacije, to je specifična kombinacija različnih oblik družbenih razmerij produkcije, ki je nato skozi različne institucije (na primer Mednarodni denarni sklad, Svetovna banka, Organizacija združenih narodov, pa tudi Rotary klube, miselne truste in podobno) univerzalizirana in kot taka osnova za oblikovanje čeznacionalne civilne družbe oziroma zgodovinskega bloka. V tem procesu so podrejene države pod pritiskom, da svojo strukturo akumulacije prilagodijo hegemonski državi, kar pogosto vodi v pasivne revolucije, to je »revolucije od zgoraj« (Bieler in Morton 2004; Teschke 2008).

Večina neogramscijevske teorije je osredotočena na prehode med zgodovinskimi svetovnimi redi. Opredelitev različnih kompleksov države incivilnedružbe (*state-society complexes*), ki so v središču posamezne hegemonije, omogoča razlikovanje med različnimi meddržavnimi sistemi z različnimi oblikami konfliktov in sodelovanja ter tako ne zapada v krožno argumentacijo neorealističnih in TSS-teorij vzponov in padcev svetovnih hegemonij. A neogramscijevsko razumevanje meddržavnega sistema ne ostaja brez težav. Najbolj eksplicitno se je tej temi posvetil Mark Rupert (1993, 1995), ki je mednarodno politiko označil za »neke vrste odtujitev (alienacijo) drugega reda« (Rupert 1993: 84). Ključen za tovrstno razumevanje je koncept odtujitve iz Marxovih zgodnjih del. V kapitalističnih produkcijskih odnosih je delavec ali delavka osvobojen(a) neposredne dominacije (npr. fevdalnega gospoda), vendar obenem tudi ločen(a) od produkcijskih sredstev. Odtujitev tako deluje na več ravneh. Delavec je ločen od proizvoda svojega dela, saj ta pripade kapitalistu, ločen je od samouresničevanja skozi delo, saj vedno dela za antagonističnega drugega, ločen pa je tudi od drugih delavcev. Te številne odtujitve na ravni družbe ustvarijo ločitev ekonomije in politike ter s tem državo kot abstrakcijo, značilno za kapitalistično družbo. Rupert (1993: 84) tako zapiše, da »sam obstoj oblike države, ki jo slika neorealistična teorija, predpostavlja razmerja odtujevanja, v katerih je ‚politično‘ ločeno od

„ekonomskega“ in se izrazi v lastni institucionalni obliki« – nacionalni državi. Tako je videti, da sta politično in ekonomsko povezana le zunanje, ne pa notranje, čeprav je država prav toliko kot trg izraz odtujenih, prek stvari posredovanih razmerij med posamezniki. V tem smislu je mednarodno politiko mogoče razumeti kot odtujitev drugega reda, saj se ukvarja z medsebojno odtujitvijo političnih skupnosti, ki so tudi same zgrajene znotraj razmerij odtujevanja (prav tam). Moderna država ima torej svoje temelje v kapitalnem razmerju, vendar pa po mnenju Ruperta to ne pomeni, da sta vloga države ali njeno razmerje do trga nespremenljiva. Formalno ločitev med državo in družbo ter političnim in ekonomskim namreč lahko preseže delovanje zgodovinskega bloka, ki te formalno ločene in potencialno protislovne sfere poveže v funkcionalno celoto. Tako doseže začasno funkcionalno ujemanje ločenih sfer, ki pa ga neprestano spodjedajo dinamike kapitalistične družbe, ki preprečujejo, da bi to začasno stanje postalo stalno.

Rupert se tako izogne preveč funkcionalističnemu razumevanju države in njene vloge pri reprodukciji kapitalizma, vendar pa ne uspe pojasniti nacionalne, ozemeljsko zamejene oblike države. Neogramscijevska teorija države torej pomaga pri razumevanju abstraktnega značaja kapitalistične države, vendar pa iz Rupertove trditve (1993: 85), da morata biti nacionalno in meddržavno razumljena kot dva vidika notranje povezane celote, ki je kapitalistična in odtujena, ne izvemo, zakaj mora kapitalistična politika privzeti prostorsko diferencirano obliko (Lacher 2002: 154). Poleg tega neogramscijevska teorija kljub ukvarjanju s prehodi med hegemonijami obravnava predvsem variacije znotraj kapitalističnega načina proizvodnje, ki ni nikoli primerno historiziran in je večinoma sprejet kot dan. Osredotočenost na odnose in oblikovanje ideologije znotraj vladajočega razreda privede do zanemarjanja razrednih konfliktov. Še posebej tistih, ki so sploh privedli do nastanka in širitve kapitalizma ter oblikovanja meddržavnega sistema. Tega teoretiki ne problematizirajo, njegov nastanek pa v skladu s konvencijo postavljajo v čas vestfalskega miru (Teschke 2008: 174).

Neogramscijevska teorija je torej ponudila pomembna spoznanja za razumevanje vloge države in mednarodne civilne družbe v mednarodnih odnosih ter reprodukciji kapitalističnega proizvodnega načina, vendar pa uporaba koncepta hegemonije ostaja omejena. Neogramscijevska teorija hegemonije je še najbolj primerna za razumevanje enega konkretnega svetovnega reda – *Pax americana*, vendar pa se tudi tu v osnovi že kažejo Gramscijeve pomanjkljivosti – umanjkanje meddržavne perspektive in odiranje razredne politike v prid konsenzualnemu oblikovanju prevladujoče ideologije (Teschke 2008; Lacher 2002).

8 Neenakomeren in kombiniran razvoj

Prav iz neuspeha marksističnih, pa tudi konstruktivističnih, webrovskih, foucaultovskih in postmodernističnih pristopov, ki so se osredotočali na razlago različnih oblik in dinamik geopolitičnega obnašanja, ne pa na teoretiziranje samega obstoja in vzročnega pomena mednarodne sfere kot take, je izhajal Justin Rosenberg (2013: 184), ki se je v zadnjih letih uveljavil kot najpomembnejši zagovornik in razvijalec (Ashman 2009: 29) ideje neenakomernega in kombiniranega razvoja (*uneven and combined development* – UCD), katere

avtor je Trocki. Rosenberg⁹ želi z UCD doseči tri stvari: zagotoviti boljšo razlago mednarodnega pojava kot pristopi, ki izhajajo iz dveh logik – teritorialne in kapitalistične,¹⁰ ponuditi nepopredmeteno razumevanje mednarodnega pojava kot alternativo neorealističnemu pojmovanju in vse skupaj povezati v veliko zgodbo, ki osmisli splošne vzorce družbenega razvoja skozi čas (Glenn 2012: 76). Pri tem poskuša odgovoriti na izziv, ki ga je zastavil Waltz (1979): kako teoretsko utemeljiti delitev na mednarodno in notranjepolitično sfero brez reduciranja ene na drugo in kako nato obe ravni analize vključiti v splošno teorijo mednarodnih odnosov. Neorealisti so pri tem izhajali iz ločitve na dve ravni analize, ne da bi to ločitev sociološko razložili, zaradi česar so osamili sfero mednarodnega kot tisto avtonomno domeno, ki različne politične enote socializira v brezoblično logiko preživetja (Rosenberg 2013: 187–189). Da bi se izognil vpisovanju neteoretiziranega mednarodnega pojava v sama izhodišča družbene teorije – se torej hkrati izognil metodološkemu nacionalizmu in podleganju neorealizmu – ter mislil mednarodni pojav na strogo sociološki način, je Rosenberg vpeljal idejo UCD. Ta je v svojem delu o zgodovini ruske revolucije zapisal, da je neenakomernost (*unevenness*) »najbolj splošen zakon zgodovinskih procesov« (Trocki 1937: 5). To je za Rosenberga predpostavka, ki jo potrebuje za preseganje pomanjkljivosti ontološke singularnosti, na katerih temeljijo klasične teorije mednarodnih odnosov, ki državo mislijo v ednini. Rosenberg namreč opozori, da bo neorealizem ob nezmožnosti razlage tistih lastnosti družbeno-zgodovinskega razvoja, ki pojasnjujejo nastanek mednarodnega pojava, obranil svoj argument za obstoj *sui generis* teorije geopolitike izven razlagalnega dosega družbene teorije (2009: 108). Vpogled Trockega je pri izogibanju tej pasti koristen, ker na eni strani identificira neenakomernost kot lastnost družbe kot take, ki pojasnjuje obstoj mednarodnega pojava kot družbenega dejstva, na drugi strani pa skozi svoj korelat – kombiniran razvoj – sociologijo razvoja zastavi kot posledico dejstva obstoja mednarodnega pojava (Rosenberg 2013: 193).

Rosenberg UCD kot »sociološko formulo mednarodnega pojava kot splošne abstrakcije« (2013: 194) razvije v naslednjih korakih: najprej zatrdi, da je mednarodni pojav rezultat neenakomernega družbenega razvoja kot celote. Soobstoj več družb se pojavi in je razložen z različnimi razvojnimi dinamikami, ki povzročijo – prvič pred približno 5000 leti ob prehodu iz lovsko-nabiralniških v sedentarne poljedelske družbe (Rosenberg 2010: 308) – razdrobljenost človeštva v več družb in s tem nastanek mednarodnega pojava. Mednarodno oziroma meddružbeno tako Rosenberg definira kot tisto »razsežnost družbene realnosti, ki se poraja iz soobstoja več kot ene družbe« (prav tam). Mednarodni pojav preveva globoka vzročna dinamika, ki jo Rosenberg registrira v kategorijah »naprednega«

9. Iz Rosenbergovega razvoja teorije UCD gre izvzeti njegovo zgodnje delo *Empire of Civil Society* (1994), v katerem je obstoj in anarhičnost meddržavnega sistema izpeljal iz logike kapitalističnega trga. Kot tako je bilo to njegovo delo bolj kot kritika realistične teorije mednarodnih odnosov razlaga razosebljene realistične logike, osnovana v kapitalističnem produkcijskem načinu (Lacher 2008: 155). Zato kasneje med razvijanjem UCD svoje delo tudi kritizira (na primer Rosenberg 2013: 188).

10. Najbolj vidna sta Harvey (2003) in Callinicos (2009b).

in »zaostalega«, ¹¹ izraža pa se v interaktivnih posledicah sočasnega neenakomernega družbenega razvoja, za katere Rosenberg, sledeč Trockemu, uporabi metafore »bič zunanje nujnosti« (*whip of external necessity*) in »privilegij zaostalosti« (*privilege of backwardness*). Bič zunanje nujnosti se nanaša na zunanjo prisilo, ki jo bolj razvite družbe predstavljajo manj razvitim, vendar pa ne deluje kot enosmerni strukturni imperativ, pač pa neenakomerno razvite družbe ves čas vplivajo druga na drugo, tako da je razvoj nujno multilinear, vzročno policentričen in soustvarjajoč (Anievas in Nisancioglu 2015: 46). Koncept privilegija zaostalosti na drugi strani opisuje možnost manj razvitih družb, da v »lovljenju« bolj razvitih družb preskočijo nekatere razvojne stopnje slednjih, pri čemer zaradi nezmožnosti popolne preslikave ustroja bolj napredne družbe na manj napredno pride do kombiniranih družbenih oblik. V procesu so namreč mobilizirani številni nadomestki (institucije, instrumenti, metode itd.), avtohtoni v predhodni družbi, kar privede do nastanka družb kot amalgamov starih in sodobnih političnih oblik (Anievas in Nisancioglu 2015: 50–51). Namesto izravnavanja razvojnih faz tako te amalgamske družbene oblike še utrdijo in okrepijo neenakomernost zgodovinskega razvoja kot celote.

Rosenberg trdi, da je s svojo reformulacijo klasične teorije UCD presešel tako omejitve klasične sociologije, ki je preveč omejena na opazovanje notranjih sprememb, kot tudi omejitve neorealizma, ki ga zaznamuje ločitev dveh domnevno avtonomnih polj – horizontalnih mednarodnih odnosov in vertikalnih družbenih odnosov. UCD je tako zasnovan kot teoretska formalizacija multilinearne in interaktivne razsežnosti neenakomernosti družbenega razvoja v inherentno mednarodno razdrobljeni družbeni sferi (Teschke 2014: 26). Rosenberg tako neenakomernost iz trditve Trockega, da gre za najsplošnejši zakon zgodovinskega procesa, povzdigne v splošni zakon, ki predstavlja enotno sociološko teorijo mednarodnih odnosov. Vendar pa je Rosenbergov poskus, da svetovno zgodovino kot celoto zajame z nizom od prostora in časa neodvisnih splošnih abstrakcij, poln pomanjkljivosti in možnih očitkov. V nadaljevanju si bomo pogledali nekatere od njih in se skozi kritiko Rosenberrovega pristopa prebili do teorije, ki po našem mnenju bolje odgovarja na vprašanja, ki si jih je zastavil Rosenberg.

9 Kritike UCD

Največ kritik leti na Rosenbergovo zastavitev UCD kot transhistorične (splošne) abstrakcije, s katero želi zajeti meddružbene odnose kot notranje človeškemu razvoju (Rioux 2015: 491). Multilinearost (neenakomeren razvoj) in interaktivnost (kombiniran razvoj) tako postaneta notranje neločljivi lastnosti človeškega razvoja kot celote, ta nova družbena ontologija pa Rosenbergu omogoča vzpostaviti mednarodni pojav kot lateralno polje vzročnosti, ki je nad domačimi/notranjimi določujočimi dejavniki vsake posamezne

11. Anievas in Nisancioglu (2015: 55–56) opozarjata, da kljub pomensko zaznamovani splošni rabi uporaba izrazov napreden (*advanced*) in zaostal (*backward*) pri Trockem in širše med teoretiki UCD ne pomeni nikakršne moralne sodbe. Izraza preprosto označujeta asimetrične odnose oziroma neravnotežja (geopolitična, ekonomska, ideološka itd.) moči v načinih in oblikah (znotraj družb in med njimi) samoobnavljanja vladajočih razredov.

družbe (Callinicos in Rosenberg 2008: 88). Vendar tovrstna uporaba UCD kot opisne posplošitve pomeni, da ta teorija nima orodij za preučevanje sebi lastnih prostorsko časovnih dinamik. To ne pomeni, da družbeni razvoj ni imanentno multilinaaren in interaktiven, vendar pa pri Rosenbergu UCD predpostavlja tisto, kar bi moral razložiti, saj kljub nekaterim pripoznanjem, da v abstrakciji ni mogoče določiti točne vzročne teže UCD v posameznem primeru, Rosenberg ne razvije konceptualnega aparata za lastno operacionalizacijo. To opazi tudi Matin, ki sicer sledi Rosenbergovi teoriji, saj ugotavlja, da mora UCD za preučevanje zgodovinsko bolj specifičnih razmerij vpeljati pomožne koncepte, ki jih zakon UCD pokriva le delno (Matin 2013: 17). Posredno tovrstno pomanjkljivost priznava tudi Rosenberg, ko zapiše, da ni vsaka pozno razvijajoča se družba sposobna izkoristiti privilegija zaostalosti (Rosenberg 2013b: 585). Kar umanjka, je razloga, zakaj ne. Ta bi namreč najverjetneje pomenila vpeljevanje razlogov izven teoretskega dosega UCD in tako teoretsko reformulacijo ali opustitev UCD kot univerzalnega zakona. Na začetku razvijanja UCD je Rosenberg to tudi eksplicitno priznaval, saj je trdil, da UCD ne glede na svojo pomembnost ne more delovati kot nadomestilo klasičnih družbenih teorij, na katere se mora nujno priključiti, če želi razložiti konkretne zgodovinske situacije (Callinicos in Rosenberg 2008: 86). Tega Rosenberg kasneje ni nikoli storil. Trditve, da je zakon neenakomernega razvoja transhistorični pojav, tako ostaja precej banalna in očitna, razloži pa praktično ničesar.

Nevarnost take uporabe UCD je tudi, da se zanemari pomen sprememb, ki jih prinesejo kapitalistični produkcijski odnosi in pripadajoče politične oblike (Ashman 2009: 31), čeprav je Rosenberg na pomen te transformacije v svojem zgodnjem delu pri kritiki neorealističnih teorij vztrajno opozarjal (1994). Poleg tega so se opažanja (in ključni koncepti) Trockega nanašala predvsem na konkretno zgodovinsko situacijo poznega razvoja kapitalizma v Rusiji, kjer je moderna kapitalistična industrija naletela na državno podprto tlačanstvo. Konceptualizacija kapitalističnega razvoja Trockega kot razširjajoče se totalitete mu je omogočila pokazati, kako kapitalizem drastično spremeni meddružbene odnose skozi internalizacijo elementov zaostalosti v sistemsko lastnost kapitalistične proizvodnje. Njegov cilj je bilo razumevanje razvoja kapitalističnega produkcijskega načina in na podlagi tega oblikovanje revolucionarne politike, ne pa tvorjenje transhistorične teorije človeške zgodovine. Trocki je neenakomeren razvoj kot zakon zgodovine sicer obravnaval kot nekaj, kar preveva celotno človeško zgodovino, vendar je vztrajal, da se narava teh zakonov z nastopom kapitalizma ključno spremeni. S kapitalizmom namreč zakon neenakomernega in kombiniranega razvoja skozi protislovni tendenci izenačevanja in hkrati diferenciranja stopenj in pogojev razvoja posameznih družb dobi zares aktiven in sistematičen značaj (Ashman 2009: 42; Rioux 2015: 487–490). Zato se strinjamo s S. Ashman (2009) in Rutarjem (2016a), ki pravita, da je UCD uporaben predvsem za zgodovinsko obdobje med poznim 18. in 20. stoletjem, ko zaradi stika med predkapitalističnimi in kapitalističnimi družbami pride do izrazito zgoščenih družbenih procesov, torej časa, za katerega je UCD razvil in uporabil tudi Trocki.

Opisanih omejitev se zavedata tudi Anievas in Nisancioglu (2015), ki sta poleg Matina (2013) ter Allinsona in Anievasa (2010) ena redkih avtorjev, ki poskušata UCD uporabiti za analizo konkretnih zgodovinskih procesov. Ugotavljata (2015: 58), da se

UCD uporablja na tri različne načine: kot ontologija vsega človeškega razvoja, kot metodologija oziroma zbir epistemoloških usmeritev in kot pristop za teoretiziranje konkretnih zgodovinskih procesov. UCD po njunem mnenju sam po sebi ni teorija, pač pa je bližje metodološkemu popravku oziroma premiku problemskega polja znotraj širšega raziskovalnega programa historičnega materializma. Da bi UCD res lahko preoblikoval historični materializem in vanj vključil meddružbeno razsežnost človeškega razvoja, mora biti torej neenakomeren in kombiniran razvoj artikuliran skozi zgodovinsko specifične koncepte in kategorije (Anievas in Nisancioglu 2015: 61). V nadaljevanju bomo nakazali nekatera izhodišča za tak pristop, pri čemer se bomo naslonili predvsem na delo Benna Teschkeja (2014), ki pripada tradiciji političnega marksizma, in Tiborja Rutarja, ki se je v slovenskem akademskem prostoru v zadnjem času edini podrobno ukvarjal tako z UCD kot s političnim marksizmom (Rutar 2016a; 2016b).

Vezni člen med teorijo in zgodovino, ki umanjka UCD, je epistemološki poudarek na človeški dejavnosti in praksi. Da bi UCD veljal kot splošni zakon, je namreč potrebnega kar nekaj nasilja nad bogastvom zgodovine, da bi dosegli ujemanje med teorijo in zgodovino. Na eni strani rigidno zasnovana strukturalistična teorija, ki predpisuje v času in prostoru nespreminjajočo se vzročnost, na drugi strani pa arbitrarna uporaba zgodovinskih dejstev, ki teorijo potrjuje ali vodijo k *ad hoc* teoretskim dopolnitvam, če se zgodovinska dejstva ne skladajo z načeloma splošnim in veljavnim zakonom. V izogib reduciranju ljudi na zgolj nosilce strukturne naddoločenosti in s tem zanikanje pomena in (delne) avtonomije državnštva, diplomacije in oblikovanja zunanje politike, moramo za subjekt zgodovine postaviti ljudi v konkretnih družbenih odnosih. UCD namreč kot subjekt zgodovine postavi družbeni razvoj kot celoto in s tem zgodovino razosebi, desocializira in depolitizira ter se tako znova približa svojemu deklariranemu antipodu – neorealizmu. Cilj je razumeti mednarodni pojav (in ostale pojave) ne kot analitsko abstraktno, pač pa kot zgodovinsko konkretno kategorijo, temelječo na zgodovinsko konkretnih praksah ljudi, živčih in delujočih v družbenih razmerjih danega prostora in časa. Za razumevanje mednarodnega pojava moramo izhajati iz preučevanja zgodovinsko spreminjajočih se znotrajdružbenih odnosov, predvsem procesa črpanja presežnega bogastva, in pokazati, kako vplivajo na mednarodne odnose in kako ti vplivajo nazaj na njih (Rutar 2016b: 1454). To ne pomeni opuščanja teorije in abstrakcije v zameno za empiricizem, pač pa nas sili, da v svoji epistemologiji prepoznamo, da so ljudje in njihovo delovanje začetek in konec raziskovanja. To nas napeljuje k odprtemu pristopu k zgodovini in k odrekanju prizadevanjem za oblikovanje splošne teorije zgodovine ali mednarodnih odnosov izven zgodovinskega gledišča. Razkriva tudi razumevanje kritičnega družboslovja kot vpisanega v neki zgodovinski kontekst in kot prakso (čepprav omejenega) posredovanja v reprodukcijo družbe kot celote. Za preučevanje mednarodnega pojava to pomeni, da se moramo odreči ahistoričnemu predpostavljajanju ločitve notranje/zunanje kot tiste prostorske matrice, kjer nato deluje zakon neenakomernega in kombiniranega razvoja. Prav proces diferenciacije v mnoge in kvalitativno različne države¹² je namreč tisto, kar je treba razložiti, če se ne želimo ujeti v dualizem, ki je institucionaliziran v politologijo/mednarodne odnose in sociologijo kot

12. Glej Teschke (2003).

disciplini. Če namreč pristanemo na to, da je mednarodni pojav odraz neenakomernega razvoja, in ga povzdignemo na raven splošne ontologije, smo hitro na terenu neorealizma, ki je anarhičnost mednarodnih odnosov vedno privzel kot surovo dejstvo in sociohistorično nerazloženo razsežnost družbenega življenja z lastnimi zakoni in logiko.

10 Sklep

V pričujočem članku smo poskušali pokazati, kako so različne marksistične teorije mednarodnih odnosov pristopale do neorealizma in njegovega razumevanja mednarodnega pojava. Oboje je ključno povezano, saj se mednarodni odnosi kot disciplina samoutemeljujejo prav na neorealističnem razumevanju mednarodnega pojava kot sfere, ki jo definira (na različne načine razložena) anarhičnost. Marx in Engels se s tem problemom nista eksplicitno ukvarjala, v njunem delu pa je viden velik vpliv liberalnega kozmpolitizma in kasneje tudi preučevanja kolonialne širitve. Prvi so se s tem vprašanjem ukvarjali klasični teoretiki imperializma, ki pa sta jih omejevala instrumentalistična teorija države in kratko časovno obdobje analize, iz katerega so sklepali na kapitalizem kot tak. Pri TSS je problematična predvsem transhistorična koncepcija kapitalizma, ki v razlagi nastanka mednarodnega pojava nadomesti transhistorično anarhičnost neorealističnih teorij. Tudi teorija države pri TSS je pomanjkljiva, je pa TSS storil ključni korak, ko je v središču analize državo nadomestil svetovni-sistem. Še korak naprej je storila neogramscijevska teorija, ki je prek kritike strukturalizma TSS poudarila pomen človeškega delovanja in odtujitve. Kljub vsemu v svoji analizi ostaja precej omejena, delno zaradi omejitev, ki jih prinese preslikava Gramscijevih konceptov z nacionalne na mednarodno raven, predvsem pa zaradi umanjkanja historizacije njenih predpostavk.

Kot inovativna rešitev se je v minulih letih pojavil UCD, ki poskuša z enotno sociološko teorijo mednarodnih odnosov formalizirati multilinearne in prepletene razsežnosti neenakomernosti družbenega razvoja v inherentno mednarodno razdrobljeni družbeni sferi. Čeprav je UCD osvetlil problematičnost singularne ontologije družboslovja, ki se ukvarja s preučevanjem (ene!) družbe, pa ni dovolj, da se enoto analize preprosto pomnoži in kot dejavnik doda medsebojno vplivanje. UCD namreč ne ovrže transhistoričnih kategorij neorealizma in njegove strukturalistično funkcionalne razlage, pač pa zgolj doda nov zbir bolj socioloških, a še vedno ahistoričnih abstrakcij k neorealističnim geopolitičnim kategorijam (Teschke 2014: 63).

UCD torej ne more biti splošna teorija mednarodnih odnosov, ohranja pa svojo uporabnost za ustvarjanje pričakovanj, ki so lahko potrjena ali ovržena skozi odprto zgodovinsko raziskovanje. V zadnjem delu prispevka smo utemeljevali, zakaj mora biti to osredotočeno na delovanje konkretnih zgodovinskih akterjev in razumevanje kapitalizma kot zgodovinsko odprte, ne pa teoretsko zaprte kategorije. Šele ko primarni poudarek ni na strukturalistični logiki, ki implicira, da je zgodovina kapitalizma bolj ali manj enaka povsod, kjer se pojavijo kapitalistični produkcijski odnosi, je namreč omogočeno teoretsko pokriti širok nabor zgodovinskih primerov, ne da pri tem politiko degradiramo na raven funkcionalnih stranskih proizvodov oziroma zgodovinskih detajlov. UCD ob tem deluje kot stalno svarilo pred zapadanjem v metodološki nacionalizem in evropocentrizem.

Literatura

- Anievas, Alexander, in Nisancioglu, Kerem (2015): *How the West Came to Rule: the Geopolitical Origins of Capitalism*. London: Pluto Press.
- Allinson, Jamie C., in Anievas, Alexander (2010): The uneven and combined development of the Meiji Restoration: A passive revolutionary road to capitalist modernity. *Capital & Class*, 34 (3): 469–490.
- Ashman, Sam (2009): Capitalism, uneven and combined development and the transhistoric. *Cambridge Review of International Affairs*, 22 (1): 29–46.
- Benko, Vladimir (1987): *Mednarodni odnosi*. Maribor: Obzorja.
- Benko, Vladimir (2000): *Sociologija mednarodnih odnosov*. Ljubljana: Sophia.
- Berki, Robert Nandor (1971): On Marxian Thought and the Problem of International Relations. *World Politics*, 24 (1): 80–105.
- Bieler, Andreas, in Morton, Adam David (2004): A critical theory route to hegemony, world order and historical change: neo-Gramscian perspectives in International Relations. *Capital & Class*, 28 (1): 85–113.
- Bonefeld, Werner, in dr. (ur.) (1992): *Open Marxism*, Vol. 1. London: Pluto Press.
- Brenner, Robert (1986): The Social Basis of Economic Development. V J. Roemer (ur.), *Analytical Marxism*: 23–53. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brenner, Robert (1989): Bourgeois Revolution and Transition to Capitalism. V A.L. Beier in dr. (ur.): *The First Modern Society: Essays in English History in Honour of Lawrence Stone*: 274–280. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brglez, Milan (2008): *Filozofija družbenih ved v znanosti o mednarodnih odnosih: od kritike političnega realizma h kritičnemu ontološkemu realizmu*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Bukharin, Nikolai (1972/1914): *Imperialism and World Economy*. London: Martin Lawrence Ltd.
- Carr, Edward Hallett (1946): *The Twenty Years' Crisis 1919–1939*. London: Macmillan.
- Callinicos, Alex, in Rosenberg, Justin (2008): Uneven and Combined Development: the Social-relational Substratum of »the International«? An Exchange of Letters. *Cambridge Review of International Affairs*, 21 (1): 77–112.
- Callinicos, Alex (2009a): *Imperialism and Global Political Economy*. Cambridge: Polity Press.
- Callinicos, Alex (2009b): How to solve the many-state problem: a reply to the debate. *Cambridge Review of International Affairs*, 22 (1): 89–105.
- Cox, Robert (1981): Social Forces, States and World Orders: Beyond IR Theory. *Millennium: Journal of International studies*, 10 (2): 127–155.
- Cox, Robert (1983): Gramsci, Hegemony and International relations: an Essay in Method. *Millennium: Journal of International studies*, 12 (2): 162–175.
- CRIA (2007): *Cambridge Review of International Affairs*, 20 (4).
- CRIA (2009): *Cambridge Review of International Affairs*, 22 (1).
- Frank, Andre Gunder (1989): The Development of Underdevelopment. *Monthly Review*, 41 (2): 37–51.
- Frank, Andre Gunder (2009): *World Accumulation 1492–1789*. New York: Monthly Review.
- Glenn, John (2012): Uneven and combined development: a fusion of Marxism and structural realism. *Cambridge Review of International Affairs*, 25 (1): 75–95.

- Guzzini, Stefano (1998): *Realism in international relations and international political economy: the continuing story of a death foretold*. London: Routledge.
- Harvey, David (2003): *The new imperialism*. New York: Oxford University Press.
- Hilferding, Rudolf (1980/1910): *Finančni kapital*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Kiely, Ray (2010): *Rethinking Imperialism*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Lacher, Hannes (2002): *Making Sense of the International System*. V: M. Rupert in H. Smith (ur.): *Historical Materialism and Globalization*: 147-164. London: Routledge.
- Lenin, Vladimir (1970/1917): *Imperializem kot najvišji stadij kapitalizma*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Luxemburg, Rosa (1951/1913): *The Accumulation of Capital*. London: Routledge.
- Matin, Kamran (2013): *Recasting Iranian Modernity: International Relations and Social Change*. London: Routledge.
- Marx, Karl, in Engels, Friedrich (1971a): *Nemška ideologija*. V B. Zihel (ur.): *Izbrana dela II*: 5-352. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Marx, Karl, in Engels, Friedrich (1971b): *Manifest komunistične stranke*. V B. Zihel (ur.): *Izbrana dela II*: 567-631. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Milios, John, in Sotiropoulos, Dimitris P. (2014): *Revisiting the Classical Theories of Imperialism: From »Underconsumption« in Global Capitalism to the »Imperialist Chain«*. *Spectrum Journal of Global Studies*, 6 (1): 1-16.
- Morgethau, Hans (1995): *Politika med narodi*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Rioux, Sebastien (2015): *Mind the (Theoretical) Gap: On the Poverty of International Relations Theorising of Uneven and Combined Development*. *Global Society*, 29 (4): 481-509.
- Rosenberg, Justin (1994): *The Empire of Civil Society: A Critique of the Realist Theory of International Relations*. London: Verso.
- Rosenberg, Justin (2006): *Why is There No International Historical Sociology?* *European Journal of International Relations*, 12 (3): 307-340.
- Rosenberg, Justin (2008): *Anarchy in the Mirror of »Uneven and Combined Development«: an Open Letter to Kenneth Waltz*. Prispevek predstavljen na konferenci British-German IR Conference BISA/DVPW v Arnoldshainu.
- Rosenberg, Justin (2009): *Basic problems in the theory of uneven and combined development: a reply to the CRIA forum*. *Cambridge Review of International Affairs*, 22 (1): 107-110.
- Rosenberg, Justin (2010): *Basic problems in the theory of uneven and combined development. Part II: unevenness and political multiplicity*. *Cambridge Review of International Affairs*, 23 (1): 165-189.
- Rosenberg, Justin (2013): *Kenneth Waltz and Leon Trotsky: Anarchy in the mirror of uneven and combined development*. *International Politics*, 50 (2): 183-230.
- Rosenberg, Justin (2013): *The »philosophical premises« of uneven and combined development*. *Review of International Studies*, 39 (3): 569-597.
- Rupert, Mark (1993): *Alienation, capitalism and the inter-state system: Towards a Marxian/Gramscian critique*. V S. Gill (ur.): *Gramsci, historical materialism and international relations*: 67-93XX. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rupert, Mark (1995): *Producing Hegemony*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rutar, Tibor (2015): *Ahistorizem historične sociologije: Adam Smith in njegova zapuščina*. *Teorija in Praksa*, 52 (6): 1099-1118.

- Rutar, Tibor (2016a): Mednarodna historična sociologija kapitalistične modernosti: metodološki internalizem in evropocentrizem v »političnem marksizmu«. *Družboslovne razprave*, 32 (82): 95–114.
- Rutar, Tibor (2016b): Imperializem, globalizacija in geopolitični konflikt: k enotni teoriji znotraj-družbenih in mednarodnih odnosov. *Teorija in Praksa*, 53 (6): 1437–1457.
- Teschke, Benno (2003): *The Myth of 1648: Class, Geopolitics, and the Making of Modern International Relations*. London: Verso.
- Teschke, Benno (2008): Marxism. V C. Reus-Smit in D. Snidal (ur.): *Oxford Handbook of International Relations: 164–187*. Oxford: Oxford University Press.
- Teschke, Benno (2014): IR Theory, Historical Materialism and the False Promise of International Historical Sociology. *Spectrum Journal of Global Studies*, 6 (1): 1–66.
- Trocki, Lev (1937/1932): *The History of Russian Revolution, Vol. 1: The overthrow of Tsarism*. New York: Simon and Schuster.
- Wallerstein, Immanuel (1974): *The modern world-system Volume 1: Capitalist agriculture and the origins of the European world-economy in the sixteenth century*. New York: Academic Press.
- Wallerstein, Immanuel (1979): *The Capitalist World Economy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wallerstein, Immanuel (1980): *The modern world-system Volume 2, Mercantilism and the consolidation of the European world-economy, 1600–1750*. New York: Academic Press.
- Wallerstein, Immanuel (2006): *Uvod v analizo svetovnih-sistemov*. Ljubljana : Založba /*cf.
- Waltz, Kenneth (1979): *Theory of International Politics*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Wood, Ellen Meiksins (1991): *The Pristine Culture of Capitalism*. London: Verso.
- Wood, Ellen Meiksins (1995): *Democracy Against Capitalism: Renewing Historical Materialism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wood, Ellen Meiksins (2002): *The Origins of Capitalism: A Longer View*. London: Verso.

SUMMARY

Marxism in the discipline of International Relations is in constant conflict with the prevailing theory - neorealism, while at the same time it seems it does not have a proper answer to it. In the article we tried to show how different marxist theories approached neorealism and how they conceptualised the international. Both is fundamentally connected, since IR as a discipline derives its object - anarchical international society from the neorealist repertoire. Marxist authors have usually been very critical of neorealism denouncing it as the reified spontaneous ideology of the ruling elites. Nevertheless, often concessions are made, saying that neorealist theory may contain a grain of truth. Marx and Engels did not deal with this problem explicitly, but their works were marked by liberal cosmopolitanism and later their studies of colonial conquest. The first to directly acknowledge the theoretical significance of the international system were the theorists of classical imperialism. Nevertheless, their understanding was circumscribed by the instrumentalist theory of the state and the fact that they tried to present a theory of specifically capitalist imperialism, which was derived from developments in very specific place and time. World System Theory (WST) is problematic for its transhistoric conception of capitalism, which,

in explaining the the international takes place of the transhistoric anarchy in neorealist theories. A step forward was made with Neogramscian theory which, through critique of WST's structuralism, emphasized the importance of praxis and alienation, while retaining the problems of insufficient historicization. In the recent years the theory of uneven and combined development (UCD) was presented by its proponents as an innovative solution to marxist problems with the international. UCD tries to formalize the multilinear and inter-linked dimensions of uneven social development in the fragmented international sphere into a unified sociological theory. Although UCD is correct to point out the problems arising from an ontologically singular social sciences, merely multiplying the units of analysis and adding mutual interaction as a factor is not enough. UCD does not manage to overthrow the transhistoric categories and functionalistic explanations of neorealism, but only adds a new set of sociological, but still ahistoric abstractions to neorealist geopolitical categories. In this sense causal weight of UCD in any particular case is impossible to determine and UCD as a general theory is lacking theoretical tools for its own operationalization. UCD also neglects the significance of transformations that are brought in with capitalist relations of production. This is also the context from which Leon Trotsky was coming when he introduced the concept of uneven and combined development in relation to Russian revolution. UCD is thus most useful for historical period between late 18th century and 20th century, when, due to the clash of precapitalist and capitalist societies, distinctively intense and compressed processes arose, for which all of the Trotsky's original metaphors (whip of external necessity, privilege of backwardness, etc.) can be used. For these reasons UCD can not be a general theory of international relations, but it remains very useful at forming expectations, which can be confirmed through open historical research. Only when primary emphasis is not on structural capitalist logic, which implies that history of capitalism is more or less the same, anywhere capitalist relations of production take hold, can we theoretically cover a wide spectrum of historical examples, without degrading politics to a level of mere by-products or historical details. The key to this is epistemological commitment to human activity. This does not mean abolishing abstraction in return for empiricism, but makes us realize, that people and their actions are the starting and end point of research. In IR this means a renunciation of ahistoric presumptions of the inside/outside division as the spatial matrix, that allows the uneven and combined development to operate. The differentiation into multiple and qualitatively different states is exactly what needs an explanation. While doing all that UCD should serve us as a constant warning from methodological nationalism and eurocentrism.

Podatki o avtorju

Jaša Veselinovič
diplomant Fakultete za družbene vede, Univerza v Ljubljani
in podiplomski študent na Vrije Universiteit Amsterdam
Cesta na Brdo 8, 4290 Tržič, Slovenija
jasa.veselinovic@gmail.com